

XIX – XXI ASR BOSHIDA FARG‘ONA YOG‘OCH O‘YMAKORLIK SAN’ATINING ASOSIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI.

Mamurjonov Kamoliddin Zukhirjon og‘li

Namangan State University

Fine and Applied Decorative Arts 17.00.04

Annotatsiya; Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XXI asr boshlariga qadar Farg‘ona vodiysida yog‘och o‘ymakorlik san’atining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Ushbu san’at turining tarixiy ildizlari, ustalar maktabi, bezak uslublari va zamonaviy davrdagi transformatsiyasi ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, an’anaviy va zamonaviy yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi hamda milliy madaniyatdagi o‘rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: yog‘och o‘ymakorlik, Farg‘ona vodiysi, xalq amaliy san’ati, naqsh, ustalar maktabi, hunarmandchilik, milliy meros.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВА РЕЗЬБЫ ПО ДЕРЕВУ В ФЕРГАНЕ В КОНЦЕ XIX – XXI ВЕКОВ.

Мамурджонов Камолиддин Зухиржон оглу

Наманганский государственный университет

Изобразительное и прикладное декоративно-прикладное искусство 17.00.04

Аннотация: В данной статье анализируются этапы формирования и развития искусства резьбы по дереву в Ферганской долине с конца XIX века до начала XXI века. Научно освещены исторические корни этого вида искусства, школы мастеров, декоративные стили и его трансформация в современную эпоху. Также раскрыта гармония традиционных и современных тенденций и его место в национальной культуре.

Ключевые слова: резьба по дереву, Ферганская долина, народное искусство, узор, школа мастеров, ремесла, национальное наследие.

THE MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF THE ART OF WOOD CARVING IN FERGANA AT THE END OF THE 19TH – 21ST CENTURIES.

Mamurjonov Kamoliddin Zukhirjon oglu

Abstract: This article analyzes the stages of formation and development of woodcarving art in the Fergana Valley from the end of the 19th century to the beginning of the 21st century. The historical roots of this art form, the school of masters, decorative styles and its transformation in the modern era are scientifically covered. The harmony of traditional and modern trends and its place in national culture are also revealed.

Keywords: woodcarving, Fergana Valley, folk arts, pattern, school of masters, crafts, national heritage

KIRISH

O'zbek xalq amaliy san'ati tarixida yog'och o'ymakorlik alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi bu san'atning yirik markazlaridan biri sifatida shakllangan. Yog'och o'ymakorlik nafaqat uy-joy me'morchiligida, balki masjid, madrasa, maqbara va boshqa inshootlarning bezagida keng qo'llanilgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Farg'ona hududida bu san'at turi sezilarli darajada rivojlangan bo'lib, mahalliy ustalar tomonidan o'ziga xos maktablar shakllangan. Mazkur maqolada aynan shu davrdan boshlab XXI asr boshigacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

O'rta Osiyoda, shu jumladan Respublikamiz xududida xam IX-XI asrlarga kelib madaniyat yana o'sa boshladi. IX asrda Samarqandning o'zi mustaqil davlat bo'lib krlishi madaniyat va 10 san'at rivojiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Bu esa xalq madaniyatida yangi burilish yasashga olib keldi. Shu davrga kelib Abu Ali ibn Sino, Rudakiy, Firdavsiy, Abu Rayxon Beruniy, Muxammad Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy kabi buyuk olimlar, faylasuflar, yozuvchilar, adabiyot va madaniyat arboblari etishib chiqdi. Bu kabi allomalarning utkir zexni Buxorodagi Ismoil Samoniy maqbarasi, Narpay tumani Tim kishlogida Arab ota maqbarasi, termizdagi Kirgiz saroyi, Navoiy tumanidagi Mirsaid Baxrom maqbarasi, Navoiy shaxri yakinidagi sulton Saodat ansambli va Raboti Malik karvon saroyi singari jaxrnga mashxur bulgan me'morchilik yodgorliklarini qurilishiga olib keldi. Shular va shu kabi asori-atiqalar usha davrlarda me'morchilik san'ati yuksak darajaga kutarilganligini, ular badiiy xunarmandlar tomonidan jozibador qilib bezatilganini ko'rsatadi. Ilk O'rta asrlarda saroylar shaxar qal'asidan tashqarida surilgan bo'lsa, X asrlarga kelib shaxar tarkibida qurila boshlandi.

Buxoroda qal'a oldida, Urganchda shaxrning bosh maydonida, Samarqandda esa shaxristonda shunday saroylar bunyod etildi. Saroy me'morchiligida Yog'och

konstrukturalaridan keng foydalanildi. Madaniyat rivojlanib borar ekan, ajoyib me'morchilik yodgorliklari qad rostlab borar ekan, o'z-o'zidan bunday yodgorliklarni milliy naqshinkor bezaklar bilan bezashda, shu jumladan, darvoza, eshik ustun va ravoqlari yog'och o'ymakorligi bilan bezatildi. Bu esa yog'och o'ymakorligini tez suratlar bilan usib borishiga imkon yaratib beradi. Monumental me'morchilikda yog'och va ganch o'ymakorligi an'anaviy san'at turiga aylanib bordi. Kishini xayratga soluvchi va o'ta nafis, tabiiy qilib ishlangan yog'och o'ymakorligi namunasi XII asrga tegishli bulib, u Samarqanddagi Shoxi-3inda devori orasidan topilganligini so'zimiz isboti sifatida aytib utishimiz mumkin. Fan va madaniyat, adabiyot va san'atning rivojlanib borishi buyuk sarkarda Amir Temur nomi bilan chambarchas bog'lidir. U xukmronlik qilgan davrlarda me'morchilik bilan bir qatorda amaliy bezak san'ati xam yuksala bordi. Xuja Aqmad, Kusam ibn Abbos, Turkan Oka, Tuglik Tekin, Amirzoda, Ali Nasafiy maqbaralari yog'och o'ymakorligi va koshin bilan jozibador kilib bezatildi.

XVI-XVII asrlarga kelib me'morchilikda inshootlarning ko'rinishlari yanada takomillashdi, monumental binolarning tarxi, qiyofasiga o'zgartirishlar kiritildi, xunarmandlarning artellari vujudga keldi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Farg'ona vodiysida yog'och o'ymakorlik san'ati va uning tarixiy rivojlanish bosqichlarini o'rganish masalasi o'zbek san'atshunosligi va folklorshunosligida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan xalq amaliy san'ati, hunarmandchilik an'analari, me'moriy bezak san'ati hamda milliy merosni saqlash va rivojlantirish masalalarini qamrab oladi.

O'zbek xalq amaliy san'atining umumiy nazariy asoslari va tarixiy rivojlanish bosqichlari bir qator olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, H. Akbarovning "O'zbek xalq amaliy san'ati" asarida milliy hunarmandchilik turlarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va hududiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif yog'och o'ymakorlikni o'zbek xalq bezak san'atining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida baholab, uning tarixiy ildizlari qadimiy davrlarga borib taqalishini asoslab beradi.

Shuningdek, A. Karimovning "Hunarmandchilik tarixi" nomli tadqiqotida Markaziy Osiyoda hunarmandchilik rivoji, jumladan yog'och o'ymakorlik san'atining shakllanish jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'liq holda o'rganilgan. Ushbu asarda ayniqsa XIX–XX asrlarda hunarmandchilikning rivojlanishiga ta'sir etgan tarixiy jarayonlar, jumladan, urbanizatsiya va ishlab chiqarish tizimining o'zgarishi alohida ta'kidlanadi.

Yog‘och o‘ymakorlik san’atining o‘ziga xos jihatlari, naqsh turlari va bezak kompozitsiyalarini o‘rganishda D. Mirzaevning “Yog‘och o‘ymakorlik san’ati” asari muhim manba hisoblanadi. Unda yog‘ochga ishlov berish texnikasi, naqshlarning turlari (islamiy, girih va boshqalar) hamda ularning ramziy ma’nolari keng yoritilgan. Muallif Farg‘ona vodiysidagi ustalar maktabining o‘ziga xosligini alohida qayd etib, bu hududda ishlatiladigan naqshlarning nozikligi va murakkabligi bilan ajralib turishini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, F. Nazarovning “O‘zbek bezak san’ati” nomli asarida xalq amaliy san’atining turli yo‘nalishlari, jumladan yog‘och o‘ymakorlik san’ati bezak tizimi, kompozitsion qurilishi va estetik tamoyillari nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotda naqshlarning badiiy ifoda vositasi sifatidagi ahamiyati, ularning me’moriy inshootlar bilan uyg‘unligi chuqur ilmiy asosda yoritilgan.

Farg‘ona vodiysidagi yog‘och o‘ymakorlik maktablari va ularning hududiy xususiyatlarini o‘rganishda zamonaviy tadqiqotlar ham muhim o‘rin tutadi. Xususan, so‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarda milliy hunarmandchilikni tiklash va rivojlantirish, ustoz-shogird an’analarini davom ettirish, yosh avlodni bu san’at turiga jalb etish masalalari keng yoritilmoqda.

Xalqaro miqyosda esa UNESCO tomonidan e’lon qilingan nomoddiy madaniy meros ro‘yxatlari va tadqiqotlar o‘zbek xalq amaliy san’atining, jumladan yog‘och o‘ymakorlikning global miqyosdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Ushbu manbalarda milliy hunarmandchilikni saqlash, rivojlantirish va uni kelajak avlodga yetkazish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda yog‘och o‘ymakorlik san’atining zamonaviy transformatsiyasi, ya’ni an’anaviy uslublarning yangi dizayn va texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi masalalari ham ko‘rib chiqilgan. Bu esa ushbu san’at turining nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ahamiyatini ham oshiradi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Farg‘ona vodiysida yog‘och o‘ymakorlik san’ati XIX asr oxiridan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanib, har bir tarixiy davrda o‘ziga xos xususiyatlar bilan boyib borgan. Tadqiqot davomida tarixiy manbalar, ilmiy adabiyotlar va mavjud amaliy namunalar tahlili asosida ushbu san’at turining uch asosiy rivojlanish bosqichi aniqlandi: an’anaviy shakllanish davri, transformatsiya davri va zamonaviy tiklanish davri.

Birinchi bosqich — XIX asr oxiri va XX asr boshlarini qamrab olgan bo‘lib, bu davrda yog‘och o‘ymakorlik san’ati an’anaviy hunarmandchilik sifatida shakllangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, aynan shu davrda ustoz-shogird an’anasi asosida ustalar maktablari rivojlanib, hududiy uslublari yuzaga kelgan. Farg‘ona maktabiga xos bo‘lgan naqshlarning nozikligi, kompozitsion murakkabligi va

estetik uyg'unligi ushbu davrning asosiy yutug'i hisoblanadi. Bu jarayonda naqshlarning asosiy turlari — islamiy va geometrik bezaklar keng qo'llanilgan bo'lib, ular nafaqat bezak, balki ramziy ma'noga ham ega bo'lgan.

Ikkinchi bosqich — XX asrning o'rtalarini o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu davr yog'och o'ymakorlik san'atida muayyan o'zgarishlar va moslashuv jarayonlari bilan xarakterlanadi. Sovet davri ta'siri ostida hunarmandchilik faoliyati ma'lum darajada markazlashgan tizimga o'tgan, ustaxonalar tashkil etilgan va ishlab chiqarish elementlari kuchaygan. Shu bilan birga, an'anaviy naqshlar saqlangan holda, ularning mazmunida soddalashuv va funksional yondashuv kuchaygani kuzatiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu davrda yog'och o'ymakorlik san'ati o'zining milliy xususiyatlarini to'liq yo'qotmagan, balki yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashgan holda rivojlangan.

Uchinchi bosqich — XX asr oxiri va XXI asr boshlarini qamrab olgan bo'lib, bu davr milliy hunarmandchilikning qayta tiklanish va rivojlanish bosqichi sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mustaqillik yillarida yog'och o'ymakorlik san'ati davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, milliy meros sifatida e'tirof etilgan. Bu davrda ustalar faoliyati faollashib, yangi avlod hunarmandlari shakllangan. An'anaviy naqshlar zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg'unlashib, san'atning yangi shakllari yuzaga kelgan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Farg'ona yog'och o'ymakorlik san'atining rivojlanishi bir tomondan tarixiy-iqtisodiy omillar, ikkinchi tomondan esa madaniy va estetik qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. Xususan, ustoz-shogird an'anasining saqlanib qolishi, milliy naqshlarning uzluksiz rivoji va hunarmandchilikka bo'lgan e'tibor ushbu san'at turining barqarorligini ta'minlagan asosiy omillar hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari zamonaviy davrda yog'och o'ymakorlik san'atining nafaqat an'anaviy shaklda, balki innovatsion yo'nalishda ham rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon global madaniy aloqalar, turizm va dizayn sohasining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq. Shu bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud bo'lib, ular qatoriga an'anaviy uslublarning yo'qolib borish xavfi, yosh avlodning hunarmandchilikka qiziqishining pasayishi va bozordagi raqobat sharoitlari kiradi.

Natijalar va muhokama asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Farg'ona yog'och o'ymakorlik san'ati tarixiy taraqqiyot davomida o'zining milliy xususiyatlarini saqlab qolgan holda yangi bosqichlarga ko'tarilgan. Uning rivojlanishi uzluksiz jarayon bo'lib, an'anaviylik va zamonaviylik uyg'unligi asosida davom etmoqda. Shu bois, ushbu san'at turini ilmiy o'rganish, uni saqlash va rivojlantirish bo'yicha kompleks yondashuv zarur hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqotlar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, XIX asr oxiri – XXI asr boshlarida Farg'ona vodiysida yog'och o'ymakorlik san'ati o'ziga xos tarixiy rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan va har bir davrda yangi sifat jihatlariga ega bo'lgan. Ushbu san'at turi dastlab an'anaviy hunarmandchilik shaklida rivojlangan bo'lsa, keyinchalik ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sirida transformatsiyaga uchrab, mustaqillik davrida milliy meros sifatida qayta tiklandi va yangi bosqichga ko'tarildi.

Tadqiqot natijalari Farg'ona yog'och o'ymakorlik san'atining rivojlanishida ustoz-shogird an'anasining hal qiluvchi o'rin tutganini ko'rsatdi. Aynan shu tizim orqali hunarmandchilik sir-asrorlari, naqshlar tizimi va badiiy uslublar avloddan-avlodga uzluksiz o'tib kelgan. Bu esa san'atning barqarorligini ta'minlagan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida Farg'ona maktabiga xos bo'lgan naqshlarning nozikligi, kompozitsion mukammalligi va estetik uyg'unligi aniqlanib, bu jihatlar mazkur hudud yog'och o'ymakorlik san'atining boshqa hududlardan farqlanishini belgilashi asoslab berildi. Naqshlarning asosan islamiy va geometrik shakllardan tashkil topgani, ularning ramziy ma'noga ega ekani ham ilmiy jihatdan yoritildi.

XX asrda yuz bergan ijtimoiy o'zgarishlar yog'och o'ymakorlik san'atiga ham ta'sir ko'rsatgani, ayniqsa sovet davrida hunarmandchilik faoliyatining qisman markazlashgani va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgani aniqlandi. Biroq, ushbu jarayon an'anaviy san'atning butunlay yo'qolishiga olib kelmagan, aksincha, yangi sharoitlarga moslashuvini ta'minlagan.

Mustaqillik davrida esa yog'och o'ymakorlik san'ati yangi bosqichga ko'tarilib, milliy qadriyat sifatida qayta tiklandi. Davlat tomonidan hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash, ustalar faoliyatini rag'batlantirish, xalqaro ko'rgazma va festivallar tashkil etish orqali ushbu san'at turining rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Natijada, an'anaviy naqshlar zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg'unlashib, yangi badiiy yo'nalishlar yuzaga keldi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, hozirgi kunda yog'och o'ymakorlik san'ati rivojlanayotgan bo'lsa-da, ayrim muammolar mavjud. Jumladan, yosh avlodning hunarmandchilikka qiziqishini oshirish zarurati, an'anaviy uslublarning yo'qolib ketish xavfi, hamda zamonaviy bozor talablariga moslashish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Yog‘och o‘ymakorlik san’atini saqlash va rivojlantirish maqsadida ustoz-shogird an’anasini yanada qo‘llab-quvvatlash va maxsus o‘quv markazlarini tashkil etish lozim.

2. Hunarmandchilik mahsulotlarini zamonaviy dizayn va innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirish zarur.

3. Yosh avlodni milliy hunarmandchilikka jalb etish uchun ta’lim tizimida amaliy san’at yo‘nalishlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

4. Yog‘och o‘ymakorlik mahsulotlarini xalqaro bozorlarga olib chiqish va eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha kompleks dasturlar ishlab chiqish zarur.

5. Ushbu san’at turini ilmiy o‘rganish, kataloglashtirish va raqamlashtirish orqali uning tarixiy namunalari va ustalar merosini saqlab qolish lozim.

Xulosa qilib aytganda, Farg‘ona yog‘och o‘ymakorlik san’ati o‘zining boy tarixiy ildizlari, estetik mukammalligi va zamonaviy rivojlanish imkoniyatlari bilan o‘zbek xalq amaliy san’atining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Uni saqlash va rivojlantirish nafaqat madaniy merosni asrash, balki milliy o‘zlikni mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Akbarov, H.** *O‘zbek xalq amaliy san’ati*. Toshkent: Sharq, 2008. B-45.
2. **Asqarov, B.** *O‘zbek san’ati tarixi*. Toshkent: Fan, 2010. B-38.
3. **Atayev, S.** *Amaliy bezak san’ati asoslari*. Samarqand: Ilm, 2015. B-41.
4. **Azimov, F.** *O‘zbek xalq bezak san’ati*. Buxoro: Ma’rifat, 2012. B-36.
5. **Boymirzaev, R.** *Milliy hunarmandchilik rivoji*. Toshkent: Adib, 2014. B-29.
6. **Dilorom, M.** *Etnomadaniyat va xalq san’ati*. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2009. B-22.
7. **Erkinov, J.** *Milliy madaniyat va san’at taraqqiyoti*. Farg‘ona: Sharq, 2016. B-33.
8. **G‘ulomov, U.** *O‘zbek naqsh san’ati*. Namangan: Ilm, 2013. B-27.
9. **Ismoilov, T.** *Folklor va amaliy san’at*. Toshkent: Fan, 2007. B-19.
10. **Jo‘rayev, S.** *Qahramonlik va xalq san’ati*. Jizzax: Akademiya, 2011. B-25.